Ненад Макуљевић

УНУТРАШЊОСТ КАТОЛИКОНА МАНАСТИРА ХИЛАНДАРА У НОВОМ ВЕКУ[1]

Црква сја од позлате: темпла, икона, полијелеја и кандила. Кад се погледа са западнијех врата кроз њу до у олтар, укаже се пред очима сјајан призор. Није могућно ни исказати, ни описати утисак те красоте кад се први пут уђе у њу! Не може а да не узвикне: Заиста је ово небо на земљи! Ово је дом Цара Небескога![2]

Нићифор Дучић

У црквеном богословљу велика пажња је посвећена симболичком тумачењу православног храма. Православни храм представља небо на земљи, дом Господњи, сјај и славу цркве Христове и молитвени дом. Он је свети простор у коме се узноси литургија и саборно окупљају верни. Велики симболички значај и литургичка функција православног храма условили су да се посебна пажња придаје његовом украшавању и одржавању. То се посебно истицало у храмовима, попут катедралних манастира Хиландара, у којима се вековима узносила литургија и где се манастирско братство континуирано старало да одржи црквени поредак, достојанство и узвишеност црквеног простора. Зато се у бројним описима Хиландара, попут оних које доносе Кирил Михајловић и Нићифор Дучић,[3] истицала лепота катедралног и то да

[1] Приликом писања овог текста помоћ су ми пружили г. Стефан Миленковић из Задужбине Светог манастира Хиландара, о. Симеон Хиландарац, као и колеге Зоран Ракић и Владимир Цамић. Захваљујем им се на остварено сарадњи и пружено помоћи.

[2] Н. Дучић, *Монографија Хиландара и други књижевни радови*, приредили Д. Петковић – Р. Таминџија, Гацко 2003, 38.

[3] К. Михајловић, *Кратак опис свете и најславније царске лавре Хиландара*, Нови Сад 1998, 40; Н. Дучић, нав. дело, 38.

је он заиста небо на земљи. То није било само понављање симболичког тумачења православног храма, већ и искрено дивљење пред јединственим светим простором, који је континуирано одржаван и украшаван у складу са савременим литургичким потребама, духовним животом и традицијом манастира Хиландара.

Католикон манастира Хиландара посвећен је Ваведењу Пресвете Богородице. Он је средиште манастирског живота, у коме се саборно окупљају хиландарски монаси на богослужења. Зато је његово одржавање и украшавање од великог и сталног значаја. Садашња саборна хиландарска црква настала је на месту прве, из времена светог Симеона Немање и светог Саве. Цркву и припрату изградио је краљ Милутин почетком XIV века, а спољашњу припрату кнез Лазар крајем XIV века.[4]

После периода успона и цветања православне духовности и културе, широм Балкана и посебно на Светој Гори, почетак новог века био је обележен значајним променама у политичком животу. Средњовековне православне хришћанске државе су нестале под најездом Османске империје, а ислам, државна религија нових господара, почео је да се шири балканским простором. У оваквим новим околностима живели су православни хришћани све до доба ослобођења у XIX и XX веку и стварања националних држава.

Света Гора и манастир Хиландар су у новим околностима добили на посебном значају. Они су опстали као жива духовна жаришта и светионици хришћанства, који су имали значајног утицаја на одржање и очување православне вере. Хиландарски монаси су одржавали

---

[4] Д. Богдановић – В.Ј. Ђурић – Д. Медаковић, *Хиландар*, Београд 1978, 70–76; 125; С. Ненадовић, Архитектура Хиландара. Цркве и параклиси, *Хиландарски зборник 3*, (Београд 1974), 87–152; В. Корać, Црква краља Милутина, у: *Манастир Хиландар*, приредио Г. Суботић, Београд 1998, 145–152; М. Марковић – В. Т. Хостетер, Прилог хронологији градње и осликавања хиландарског католикона, *Хиландарски зборник 10*, (Београд 1998), 201–217; С. Петковић, *Хиландар*, Београд 2008, 38–48.

духовне везе са српском православном заједницом, и свим балканским православним хришћанима, као и са слободним православним државама и важним духовним средиштима православне културе. Нова историја манастира Хиландара показује контакте и утицај Манастира на широком простору од далматинских области и Босне до бугарских градова и Русије. Овакав положај Манастира утицао је да Хиландар остане најзначајнији центар православних на Балкану, који је утицао на српску и бугарску културу, и чији су учени монаси били упознати са савременим дешавањима у православном свету. Истовремено, бројни приложници, свештенство, монаштво, богати трговци, као и многи православни хришћани су омогућавали да се Манастир, католикон и параклиси одржавају, обнављају и украшавају.[5]

Посебну пажњу хиландарски монаси су усмеравали ка католикону. Саборна црква је континуирано украшавана током новог века, а постојећа сазнања јасно указују на обнове од седамнаестог до двадесетог века.[6] Овде ћемо изнети основне токове у украшавању унутрашњости католикона, који показују и потврђују духовну снагу и значај манастира Хиландара током новог века.[7]

---

[5] У основну литературу о манастиру Хиландару током новог века спадају: Д. Медаковић, Манастир Хиландар у XVIII веку, *Хиландарски зборник 3*, (Београд 1974), 7–72; Д. Богдановић – В. Ј. Ђурић – Д. Медаковић, *нав. дело*, 134–196; С. Петковић, Иконе манастира Хиландара, Манастир Хиландар Света Гора Атонска 1997, 35–62; Р. Радић, *Хиландар у државној политици Краљевине Србије и Југославије 1896–1970*, Београд 1998; А. Фотић, *Света Гора и Хиландар у Османском царству XV-XVII век*, Београд 2000; С. Петковић, *Хиландар*, 21–125; З. Ракић, *Цркве Светог Димитрија и Свете Саве Српског у Хиландару*, Нови Сад 2008.

[6] Најпотпунији опис и анализу унутрашњости хиландарског католикона на основу извора и литературе доноси: С. Петковић, *Хиландар*, 49–57.

[7] Систематична истраживања нововековне историје и сакралне визуелне културе манастира Хиландара тек предстоје. Још увек постоје бројне непознанице у изгледу унутрашњости католикона током новог века, као и непотпуна и непрецизна хронологија настанка појединих делова црквеног ентеријера.

ДОБА ОБНОВЕ

Кроз историју, обнове црквеног простора могле су да имају различите обиме. Потпуне измене су најчешће настајале после већих непогода, али углавном су то биле постепене промене. На тај начин, црквени простор је вековима континуирано био одржаван, украшаван и мењан, што је посебно одликовало оне цркве у којима се вековима служила литургија, као што је то био католикон манастира Хиландара.

По својој изградњи, хиландарски католикон је добио изглед који је данас само делимично познат. Очувани су делови иконостаса и раскошни под, који су израдили мајстори Михаило и Варнава.[8] Негде крајем средњег века, у периоду, после пада српске средњовековне државе, крајем XIV или можда почетком XV века, хиландарски католикон је доживео измену која је трајно обележила духовни живот манастира Хиландара. У Манастир је доспела чудотворна икона Богородице Тројеручице. Према предању, чудотворну икону Богородице Тројеручице је у Србију донео свети Сава са свог путовања по Светој земљи.[9] Ова икона је постала најзначајнија хиландарска светиња и игуманија, која је обележила нововековну и савремену духовну историју Манастира.[10]

Према садашњим сазнањима, средњовековни изглед ентеријера хиландарског католикона одржао се, изгледа, до доба значајне обнове Манастира у XVII веку.[11] Тада је унутрашњост цркве Светог Ваведења Богородице

---

[8] С. Ненадовић, *нав. дело*, 133–137; Д. Богдановић – В. Ј. Ђурић – Д. Медаковић, *нав. дело*, 74–76.

[9] С. Петковић, *Хиландар*, 54; С. Петковић, *Иконе манастира Хиландара*, 19, 27.

[10] Од бројне литературе о чудотворној икони Богородице Тројеручице издвајамо: М. Татић-Ђурић, Тројеручица Светог Саве и њен култ у православном свету, у: М. Татић-Ђурић, *Студије о Богородици*, Београд 2007, 565–591.

[11] О првим обновама Манастира у време Османске власти: А. Фотић, *нав. дело*, 108–133.

опремљена новим иконостасом, певницама, троновима, проскинитарима и вратима, па је добила и нови изглед.[12]

Седамнаестовековни хиландарски иконостас приложио је херцеговачки митрополит Симеон 1635.[13] Његов изглед је само делимично познат.[14] Сматра се да је следио форму иконостаса који је створио монах Неофит у Протатону 1611. и који је постао модел свих светогорских дуборезаних олтарских преграда у XVII веку.[15] То је тип вишезонског иконостаса, са доминантним хоризонталним низом. По уклањању из католикона, делови ове олтарске преграде били су раздвојени и смештени по појединим параклисима. Није очуван крст са врха иконостаса, али претпостављамо да је његово решење одговарало протатонском моделу.

Током 1634–1635. католикон је добио нови архијерејски трон, који је даровао босански митрополит Исаија.[16] Владичански престо је обавезан део сваког православног храма и сигурно је, као и владарски, постојао још током средњег века. Трон митрополита Исаије је израђен од интарзије и има репрезентативну форму, која је истицала значај личности која би ту седела. Изнад седишта трона формирана је балдахинска конструкција, са калотом са унутрашње стране. На врху наслона трона је изведен голготски крст, а испод су натписи, у којима се помињу хиландарски игуман Филимон и ктитор, босански митрополит кир Исаија.

---

[12] Д. Богдановић – В. Ј. Ђурић – Д. Медаковић, *нав. дело*, 146.

[13] М. Ћоровић-Љубинковић, *Средњовековни дуборез у источним областима Југославије*, Београд 1965, 117.

[14] У току су радови на рестаурацији овог иконостаса у Покрајинском заводу за заштиту споменика културе Војводине у Новом Саду: http://www.pzzzsk.rs/slikarstvo-drvorezbarstvo-pozlata/sveta-gora-manastir-hilandar.html

[15] М. Ћоровић-Љубинковић, *нав. дело*, 117; М. Љубинковић, Дуборезни иконостаси XVII века на Светој Гори, *Хиландарски зборник 1*, (Београд 1966), 129–130.

[16] В. Хан, *Интарзија на подручју Пећке патријаршије XVI-XVIII вијек*, Нови Сад 1966, 102–104.

У време израде трона митрополита Исаије настала су и два осмострана певничка сталка, израђена од интарзије. Они су се налазили у певничким просторима.[17] У првој половини XVII века хиландарски католикон добио је и нова интарзирана врата. Током 1632. настала су двокрилна врата, која воде из припрате у наос. Она су, како говори натпис, настала у време игумана Филимона, а њихов ктитор је био јеромонах Гаврило.[18] Врата између Лазареве и Милутинове припрате настала су 1640, а њихов ктитор био је игуман Теодосије.[19] Крајем XVII века, хиландарски католикон је био снабдевен проскинитаром, који је даривао темишварски владика Василије 1688, а израдио мајстор Јован Литусетенцис.[20] Овај трон је у функцији проскинитара на који се сваког дана поставља икона празника који се тада прославља. Највероватније у XVII веку је рађена и опрема за часну трпезу, чији се интарзирани делови и данас налазе на престолу хиландарског католикона.

Украшавање унутрашњости хиландарског католикона у XVII веку и његово снабдевање важним предметима црквеног мобилијара свакако су спадали у најважније радове на обнови манастирског живота и сведоче о прилагођавању животу у Османској империји. Украшавање интарзијом је допринело измени изгледа саборне цркве, али је оно истовремено означавало и нови репрезентативни визуелни израз, који је карактерисао и унутрашњу опрему других српских и православних храмова на подручју Балкана.[21]

---

[17] В. Хан, *нав. дело*, 105.
[18] В. Хан, *нав. дело*, 100–101.
[19] В. Хан, *нав. дело*, 101–102.
[20] В. Хан, *нав. дело*, 105–106.
[21] В. Хан, *нав. дело,* 19–124.

ВЕЛИЧАЈНОСТ

У историји манастира Хиландара XVIII век представља доба трагичних догађања, али и успона и велике обнове.[22] Почетком треће деценије, 1722. дошло је до пожара који је захватио површину од пирга Светог Саве до пирга Светог Георгија.[23] Манастир је неколико година по пожару, у октобру 1725, посетио Василије Григорович Барски. Он је забележио да је дошло до осипања монаштва непосредно по пожару, али да је започет и њихов повратак због „красоте" манастира Хиландара.[24]

Обнова манастира Хиландара одвијала се од времена пожара па све до краја XVIII века и обухватала је изградњу и осликавање параклиса, као и велике радове на опреми унутрашњости католикона.[25] Уз велико приложништво и даривање манастира од стране српских и бугарских приложника,[26] осамнаестовековна обнова није подразумевала само санирање последица пожара, већ и репрезентативно украшавање манастира и истицање величајности, што је био један од основних принципа у декорисању православног храма. Величајност је наглашавала свечаност црквеног простора и доприносила узвишености литургијског чина. Осамнаестовековна обнова Хиландара свакако је била пре свега усмерена ка најважнијим светим просторима, тј. католикону Манастира.

Сведочанство о изгледу и доживљају унутрашњости хиландарског католикона током прве половине XVIII

---

[22] У основна дела о манастиру Хиландару у XVIII веку спадају: Д. Медаковић, *нав. дело,* 7–72; Д. Богдановић – В. Ј. Ђурић – Д. Медаковић, *нав. дело*, 174–190; З. Ракић, *нав. дело*, 7–211.

[23] С. Ненадовић, Хиландарски конаци у јужној мали пре и после пожара 1722. године, *Хиландарски зборник 5,* (Београд 1983), 215–254.

[24] Василій Григорович-Барскій, *Странствованія Василья Григоровича-Барскаго по святым мѣстам Востока с 1723 по 1747 г*, част I, приредио: Николай Платонович Барсуков, Санкт Петербург 1885, 228.

[25] Д. Богдановић – В. Ј. Ђурић – Д. Медаковић, *нав. дело*, 189–190; С. Петковић, *Хиландар*, 53–55. Д. Медаковић, *нав. дело*, 41–42, 66.

[26] Д. Медаковић, *нав. дело*, 9–44.

века доноси руски путописац Василије Григорович Барски 1744. Он је манастир посетио два пута 1725. и 1744, а током свог другог боравка детаљније је забележио изглед хиландарског католикона, исказавши похвалу његовим знаменитостима.[27] Описујући лепоту ентеријера, он наводи више предмета израђених од интарзије као што су мали иконостас (највероватније проскинитар из 1688), налоњ за јеванђеље, два налоња по певницама, као и сто за освећење хлеба и кољива.[28] У унутрашњости олтара, Барски истиче лепоту часне трпезе, која је „украшена покровом позлаћеним искуснаго резанија."[29] Изван олтара истичу се великолепни иконостас и иконе са венцима сребропозлаћеним. Лепоту наоса истичу полијелеј и хорос „велики искусног мајсторства."[30] Као коначну похвалу, Барски наводи игуманског трон са златним покровом. На њему се налазила икона Богородице Тројеручице.[31]

Наведени опис Барског показује стање манастирског католикона у периоду његове осамнаестовековне обнове. Барски јасно раздваја предмете од интарзије и нове дуборезне и позлаћене конструкције, као што су небо над часном трпезом, иконостас и трон за чудотворну икону Богородице Тројеручице. Иако Барски нигде не истиче време израде појединих делова ентеријера, његова белешка би могла да допринесе потпунијој хронологији радова у католикону Хиландара током осамнаестог века. На основу карактеристика резбе, небо над часном трпезом, иконостас, балдахин над гробом Светог Симеона и тронови Богородице Тројеручице, Богородице Попске и Свете Тројице рад су истог мајстора дуборесца. Једина очувана година је на иконостасу, и она бележи време

---

[27] Василій Григорович-Барскій, *нав. дело,* част III, приредио: Николай Платонович Барсуков, Санкт Петербург 1887, 233–240.

[28] Василій Григорович-Барскій, *нав. дело*, част III, 235; В. Хан, *нав. дело*, 105.

[29] Василій Григорович-Барскій, *нав. дело*, част III, 237.

[30] *Исто,* 237.

[31] *Исто*, 237.

његове позлате 1774, па би то могло да укаже и на годину завршавања радова у католикону.

Обнова католикона средином XVIII века обухватила је и олтарски простор. Тада је постављено величанствено дуборезно небо над часном трпезом. Небо је изграђено на четири стуба, који стоје уз часну трпезу, и носе горњу балдахинску конструкцију. Декоративна и симболичка резба обухвата све површине, али су позлаћени само горњи видљиви делови, изнад нивоа часне трпезе. Барски је 1744. забележио да је над часном трпезом златна и резана конструкција.[32] На данашњој часној трпези још увек се налазе делови интарзиране конструкције, што би указивало да је ту постојала старија седамнаестовековна опрема. На основу овога, сасвим је извесно да је Барски видео данашње небо, које је настало у периоду пре његовог доласка. То би указивало и на време његове израде, пре 1744, и на почетак нове обнове хиландарског католикона. Како је у симболичкој топографији и богослужбеном животу православног храма најважнији олтарски простор, он се увек први опремао и припремао за литургију. Свакако да је и осамнаестовековна обнова католикона Хиландара започета од олтара.

Током обнове католикона дошло је и до израде новог иконостаса. На основу времена настанка икона, нови иконостас се датује у 1766.[33] Међутим, сам иконостас је сигурно израђен раније. Барски 1744. бележи да су испред олтара „великолепи иконостас" и иконе, на којима су „сребропозлаћени" и драгим каменом украшени венци и сребрна кандила.[34] Нема извора који би указивали на то да је олтарска преграда, која је била у добром стању и велелепног изгледа, замењена у наредне две деценије, до 1766. Иконостас је, како истиче натпис изнад царских двери, позлаћен 1774, уз помоћ господара Хаџи Цветка из

---

[32] *Исто*, 237.

[33] С. Петковић, *Хиландар*, 52.

[34] Василій Григорович-Барскій, *нав. дело*, част III, 237.

Видина, а настојањем монаха Атанасија, саборног старца. Испод престоних икона Богородице и Христа, на иконостасу, помињу се хаџи кир Димитрије Абаџија – и отац његов кир Ангел из Пазарџика.[35] Они су сигурно били приложници иконостаса, али је могуће да је временом нестао (избрисан) део натписа који би детаљније објашњавао њихово помињање.

Хиландарски иконостас припада типу развијених олтарских преграда.[36] Он има троја врата, северна, јужна, као и царске двери. Иконостас је формиран од три зоне – зоне престоних икона, празничне зоне и крста на врху иконостаса. У реду престоних икона, уз икону Исуса Христа, постављене су иконе Ваведења Пресвете Богородице и Богородице Акатистне – Коневске Богородице. Престону икону Богородице следе иконе светог Јована Крститеља и светог Саве и светог Симеона. У празничном реду су приказани Велики празници и икона Проналажења часног крста. Изнад је насликан деизисни чин. На врху иконостаса је крст са Распећем Христовим. Већина икона на иконостасу и царске двери настале су 1766, и приписују се зографима Константину и Атанасију из Корче.[37] Ови сликари спадали су у групу најистакнутијих балканских иконописаца XVIII века, а у манастиру Хиландару сликали су и зидно сликарство и иконе у црквама Светог Димитрија и Светог Саве Српског.[38]

Сава Хиландарац наводи да је током 1837. „непажњом слуге" пожар захватио иконостас, па је могуће да је већ тада на њему дошло до неких измена.[39] Изнад цар-

---

[35] Сава Хиландарац, *Историја манастира Хиландара*, 102.

[36] О симболичном значењу иконостаса и развијеним трозонским олтарским преградама у XVIII веку: М. Тимотијевић, *Црква Светог Георгија у Темишвару*, Нови Сад 1996, 97–104.

[37] С. Петковић, *Хиландар*, 53.

[38] О зографима Константину и Атанасију и њиховом раду у црквама Светог Димитрија и Светог Саве Српског види: З. Ракић, *нав. дело*, 70–77.

[39] Сава Хиландарац, *нав. дело*, 101.

ских двери током деветнаестог века висила је икона Богородице, коју је даровао војвода Јован Матеј Басараба око 1643.[40] Поједине иконе на иконостасу поштоване су као чудотворитељке. Икона Богородице Акатистне је остала неоштећена у пожару 1837, који је обухватио доњу зону иконостаса, што је утицало на њено поштовање и вероватно да је после тога добила сребрну ризу.[41] Димитрије Аврамовић описује једну чудотворну икону Богородице на иконостасу, која је сва била сребром окована. То би могла да буде икона Богородице Акатистне, али Аврамовић њу повезује са Светим Савом.[42] Почетком XX века дошло је до замене престоних икона Христа и Богородице, и израде сребрних риза за преостале иконе.

Изглед хиландарског иконостаса одговара новим формама и симболичком значењу олтарских преграда. У симболичкој топографији православног храма иконостас, који дели свети простор олтара од наоса, носи богата симболичка значења. Он представља прочеље раја и небеског Јерусалима,[43] што је снажно утицало на његову декорацију. Богати дуборезни преплети, флорална и симболичка декорација управо су томе одговарали. Иконостас је позлаћен, па је тако још снажније наглашена његова величајност.

Током друге половине XVIII века израђени су и тронови за најпоштованије чудотворне иконе. Тронови су постављени уз стубове у наосу. Најзначајнија чудотворна икона и игуманија манастира Хиландара је икона Богородице Тројеручице. Она је, према предању, сама заузела место на игуманском престолу. У складу са предањем, трон Богородице Тројеручице се налазио и налази уз југозападни стуб наоса, на месту игуманског престола,

---

[40] Д. Аврамовић, *Света гора са стране вере, художества и повести*ице, Београд 1848, 7; Сава Хиландарац, *нав. дело*, 101–102.

[41] Сава Хиландарац, *нав. дело*, 101; С. Петковић, *Хиландар*, 53; С. Петковић, *Иконе манастира Хиландара*, 19, 39.

[42] Д. Аврамовић, *нав. дело*, 8.

[43] М. Тимотијевић, *нав. дело*, 98–100.

како о томе сведочи и завештање духовника Никанора из 1685.[44] Приликом прве посете манастиру 1725, Барски је записао предање о овој икони,[45] а током другог доноси њен опис и каже да је она сва сребром покривена и позлаћена.[46] На сличан начин, један век касније, Димитрије Аврамовић прво доноси предање о икони, а потом њен опис: „Она је сребром окована и златом украшена; на ђердану има разни стари грчки и римски новаца, и неколико златни печата Душанови са диплома скинути…“[47] Описи Барског и Аврамовића јасно показују да је икона Богородице Тројеручице имала сребрну ризу, што је свакако одговарало њеном угледу и значају.[48] Барски бележи и да је игуманski трон – трон Богородице Тројеручице веома леп и са златним покровом.[49]

Уз југоисточни стуб наоса је постављен трон са иконом Свете Тројице, која је можда настала током седамнаестог века.[50] Уз североисточни стуб налази се трон са иконом Богородице Попске. Икона Богородице Попске је настала око 1360, а на њеној полеђини је икона Ваведења Пресвете Богородице.[51] Ова два трона, као и трон

---

[44] Д. Синдик, Завештање духовника Никанора из 1685. године, *Историјски часопис XXIX–XXX*, (Београд 1983), 218.

[45] Василій Григорович-Барскій, *нав. дело*, част I, 229.

[46] Василій Григорович-Барскій, *нав. дело*, част III, 239–240.

[47] Д. Аврамовић, *нав. дело*, 9.

[48] У скорије време изнета је теза да је између две посете Барског дошло до замене иконе Богородице Тројеручице у хиландарском католикону (Б. Миљковић, Повест о чудотворним иконама манастира Хиландара, *Зограф 31* (Београд 2006–2007), 226. Наведено мишљење није прихватљиво. Није познат ни један извор који би о томе говорио, а замену иконе Барски ни не помиње. Важно је напоменути да је у српској и уопште православној култури XVIII века велика пажња придавана чудотворним иконама. У случају оштећења, икона би свакако била поправљена или би морала да буде израђена одговарајућа и освећена копија. Никако није могуће да се уместо старије чудотворне иконе, постави нека друга старија литијска икона.

[49] Василій Григорович-Барскій, *нав. дело*, част III, 237.

[50] С. Петковић, *Хиландар*, 55.

[51] С. Петковић, *Хиландар,* 55; С. Петковић, *Иконе манастира Хиландара*, 19, 28.

Богородице Тројеручице, имају сличну форму и рад су истог мајстора. Њих карактерише богата дуборезна конструкција на коју се поставља икона и раскошна балдахинска форма изнад. На парапетима тронова икона Свете Тројице и Богородице Попске налазе се две сличне симболичке представе, на којима је приказан лав како напада женску фигуру. Парапет на трону Богородице Тројеручице је затворен накнадним преправкама, па се не види његово првобитно решење.

Уз наведена три трона, највероватније у осамнаестовековној обнови су постављени на тронове-проскинитаре иконе светог Николе и Света три јерарха уз југозападни стуб, и иконе светих Петра и Павла, светог Димитрија и Сабора светих Архангела, уз северозападни стуб наоса. Ове иконе су настале током XVII и XVIII века. Икона светих Петра и Павла је настала 1656/1657. и дар је јеромонаха Исаије. Ова икона је накнадно окована.[52] Икона светог Димитрија је настала 1631–1632. и дело је сликара Јована. Њу је манастиру даривао игуман Филимон,[53] Икона светог Николе је дар јеромонаха Тимотеја из 1749,[54] а из осамнаестог века су и иконе Света три јерарха[55] и Сабора светих Архангела.[56]

Уз северни улаз у наос храма постављене су литијске иконе Богородице еклисијарха и светог Георгија. Икона Богородице еклисијарха је чудотворна и потиче из XIV века,[57] док је икона светог Георгија с почетка седамнаестог века и опрезно се приписује Георгију Митрофановићу.[58]

---

[52] С. Петковић, *Хиландар*, 55.

[53] С. Петковић, *Хиландар*, 55; С. Петковић, *Иконе манастира Хиландара*, 17.

[54] С. Петковић, *Хиландар*, 54

[55] С. Петковић датује ову икону у почетак XIX века: С. Петковић, *Хиландар*, 55.

[56] *Исто*, 55

[57] С. Петковић, *Хиландар*, 56; С. Петковић, *Иконе манастира Хиландара*, 19.

[58] С. Петковић, *Хиландар*, 56.

Икона светог Георгија је највероватније она иста литијска икона коју помиње Барски 1744.[59]

Значајна светиња хиландарског католикона је гроб светог Симеона Немање.[60] Свети Симеон је умро у Хиландару, а његове мошти је свети Сава пренео у Србију. Иако је гроб остао празан, он је био светиња дубоко поштована код хиландарских монаха. Из гроба је израсла чудотворна винова лоза, коју су монаси одржавали. Барски бележи да су му монаси показивали мермерни гроб светог Симеона и место где је точило миро.[61] После посете Барског гроб светог Симеона је био наткриљен дуборезном балдахинском конструкцијом, која је обухватала бочне стране гроба и простор изнад.[62] Над гробом је постављена икона са приказом светог Симеона на одру. Димитрије Аврамовић наводи да „овај образ свагда стоји над његовим гробом и целива се."[63] Икона светог Симеона је настала 1780. и то, како сведочи приложнички запис, захваљујући осијечким житељима Евтимију и хаци Алексију Кончеву.[64] Икона је сигнирана као Успеније Светог Оца Нашег Симеона Српског Мироточивог. На икони је приказан свети Симеон на одру у тренутку смрти. Он у руци држи златом оковану икону Богородице са Христом. Карактеристика ове иконе је да је Богородица приказана како у десној руци држи Христа, што одговара иконографији Богородице Тројеручице. Уз одар светог Симеона приказана је како клечи једна фигура са светитељским нимбом, док су около приказани свештеници и монаси, предвођени једним архијерејем. У позадини је насликан манастир Хиландар, док је у средишту горње површине иконе приказано како се узноси

---

[59] Василій Григорович-Барскій, *нав. дело*, част III, 240.

[60] Д. Поповић, Сахране и гробови у средњем веку, у: Манастир Хиландар, приредио Г. Суботић, Београд 1998, 205–206.

[61] Василій Григорович-Барскій, *нав. дело*, част III, 239.

[62] Д. Аврамовић, *нав. дело*, 12.

[63] *Исто,* 12.

[64] Сава Хиландарац, *нав. дело*, 104.

душа светог Симеона. Иконографија ове композије у основи следи решење истоимене представе коју је Ђеоргије Митрофановић насликао у хиландарској трпезарији 1621/22.[65] О изгледу дуборезне балдахинске конструкције и иконе над гробом светог Симеона сведочи фотографија из албума краља Петра из 1910.[66]

Украшавање хиландарског католиона у XVIII веку није завршено дуборезним радовима. Захваљујући прилозима верних, из Беча су добијена четири барокна свећњака, од којих су два постављена испред иконостаса. Један је приложио Хаџи Симеон Фотић из Видина за свој спомен, а други господин Манча Станка Бугарин „из Пианец од рода Царвенкова" за спомен свој и својих родитеља. Свећњаке су приложили и трговци из Вазије у Румунији, као и Николај Димитријевић из Маловишта. Ови свећњаци су израђени од стране Фердинанда Ангерера у Бечу 1779, док су њихова израда и пренос у манастир обављени захваљујући саборном старцу Атанасију.[67] Током друге половине века набављени су и полијелеји за хиландарски католикон. Велики полијелеј и два мања су направљени у Аустрији по налогу монаха Митрофана.[68]

Осамнаестовековна обнова хиландарског католикона је значајно допринела утиску његове величајности. Израдом дуборезних и позлаћених тронова, неба над часном трпезом и иконостаса, наос саборне цркве добио је репрезентативан изглед, који је сведочио достојанство и лепоту храма Господњег и доприносио величајности богослужења.

---

[65] З. Кајмаковић, *Ђеорђије Митрофановић*, Сарајево 1977, 241–242.

[66] Види: Б. Црвенковић, Албум фотографија „Хилендар Српска царска лавра у Светој Гори Његовом Величанству Краљу Србије Петру – за спомен његове високе посете 25. марта 1910. године", у: *Шеста казивања о Светој Гори*, уредник М. Живојиновић, Београд 2010, 168–169; 188.

[67] Види бр. 8533 у: Љ. Стојановић, *Стари српски записи и натписи*, књ. 5, Београд 1987, 200; Сава Хиландарац, *нав. дело*, 104.

[68] Сава Хиландарац, *нав. дело*, 105.

У ЗНАКУ НАЦИОНАЛНОГ ПРЕПОРОДА

Почетком XIX века, у периоду до грчког устанка 1821, континуирано се одвија духовни живот манастира Хиландара. Православни хришћани са целог Балкана долазе на поклоничка путовања и шаљу прилоге Манастиру. У оваквим околностима долази и до великог подухвата обнове зидног сликарства католикона.

Као логичан наставак осамнаестовековне обнове и украшавања хиландарског католикона, настају радови на зидном сликарству. Старо зидно сликарство било је у поштовању код монаха. Они су га приписивали Панселину, како сведочи и Барски,[69] али сликарство је било у лошем стању већ крајем XVIII века. Тада, 1795, хиландарски монаси се обраћају за помоћ митрополиту Стратимировићу и извештавају га о дотрајалости живописа.[70]

Досадашња истраживања зидног сликарства показују да су радови с почетка XIX века обухватили обнову старијег сликарства у наосу и нартексу, као и осликавање спољашње припрате. Основни разлог сликарске обнове била је чињеница да је стари живопис потамнео, о чему сведочи и натпис у припрати.[71] Уз представу светог Стефана Првовенчаног у спољној припрати очуван је натпис, који говори да су га 1803. израдили сликари Венијамин и Захарија, рођаци угледног сликара Макарија из Галатисте.[72] У најновијим проучавањима деветнаестовековне обнове зидног сликарства хиландарског католикона, изнета су и мишљења да је сликар обнове наоса и нартекса био Макарије из Галатисте, као и да је

---

[69] Василій Григорович-Барскій, *нав. дело*, част III, 238.

[70] Д. Медаковић, *нав. дело*, 24.

[71] В. Џамић, Зидне слике с почетка XIX века у хиландарском саборном храму, *Саопштења XLIV,* (Београд 2012), 192.

[72] Натпис је познат у старијој литератури, а његов калк доноси В. Џамић, Зидно сликарство у испосници Светог Саве у Кареји, *Саопштења XXXVII – XXXVIII*, (Београд 2006), 133.

он ове радове извео током 1804,[73] што потврђује и архивска грађа.[74] Такође, уочено је да је у осликавању храма и формулисању програма спољашње припрате значајну улогу могао да има епитроп проигуман Макарије.[75] Радови на обнови живописа су завршени током 1805. Позната је потврда издата Серафиму 28. XII 1805. за обављене радове на исписивању натписа у цркви краља Милутина. Овде се наводи да је Серафим требало да оно „што је било до пола изгубљено извади на свет", као и да нове натписе испише минејским словима.[76]

Обнова зидног сликарства из 1803–1804. била је изузетан подухват. Судећи према досадашњим сазнањима, у наосу и нартексу је изведена доследна обнова средњовековног програма,[77] али је сликарство добило сасвим нови ликовни изглед. Сликар није извео само „ретуше", што би подразумевало пресликавање оштећених делова и чишћење потамњеног живописа, већ је на сасвим савремени деветнаестовековни стилски начин извео сликарство одежди, унео пејзаже у позадине композиција, поново преписао натписе. На тај начин остварена је нова савремена адаптација средњовековног сликарства. Добијена је јединствена целина, која је истовремено сведочила о средњовековном живопису и била сасвим савремена.[78]

---

[73] В. Џамић, Зидне слике с почетка XIX века у хиландарском саборном храму, 197–203.

[74] Писмом од 3. фебруара 1804. хиландарски монаси извештавају митрополита Стратимировића да имају жељу да обнове живопис у цркви: Д. Медаковић, *нав. дело*, 25.

[75] В. Џамић, Зидне слике с почетка XIX века у хиландарском саборном храму, 205.

[76] Д. Медаковић, *нав. дело*, 64.

[77] О програму средњовековног зидног сликарства у цркви краља Милутина в.: М. Марковић, Првобитни живопис главне манастирске цркве, у: *Манастир Хиландар*, приредио Г. Суботић, Београд 1998, 221–242.

[78] Н. Макуљевић, Однос Србије и Хиландара у XIX веку, у: *Осам векова Хиландара. Историја, духовни живот, књижевност, уметности и архитектура*, ур. В. Корać, Београд 2000, 141.

У спољашњој припрати сликари Венијамин и Захарија су, према досадашњим сазнањима, извели сасвим нови програм. У горњим зонама је насликан менолог,[79] а у куполи је представа Исуса Христа Пантократора. У доњој зони спољашње припрате је представљен сложени програм у коме су приказани најпоштованији светитељи. Изнад западног улаза су приказани свети Сава и свети Симеон како се молитвено обраћају Богородици са Христом. Северно до улаза, у простору довратника, насликан је свети Нектарије Каренски. Потом су на западном зиду, северно од улаза, насликани свети Павле Ксиропотамски, свети краљ Милутин, свети Гаврило Иверски, свети Јефтимије Иверски, свети Козма Зографски, свети Теофан Дохијарски и свети Милош Обилић. На северном зиду припрате су свети Јоаникије Девички, свети Филотеј Ватопедски, свети Стефан Дечански, свети Нифонт Дионисијатски, свети Василије Острошки и свети Теона Солунски (у попрсју изнад прозора), и свети Григорије Палама. На источном зиду су насликани свети Макарије Египатски, фреско иконе Богородице и Исуса Христа и свети Петар Коришки. На јужном зиду, од истока, насликани су свети Јован Рилски, свети Дионисије Олимписки и свети Георгије Нови Софијски и свети Сисоје (изнад врата), свети Арсеније други архиепископ Српски, свети цар Урош, свети Стефан Првовенчани – свети Симон, света Олга, свети Јован Владимир, свети Владимир, свети деспот Стефан Бранковић, свети архиепископ Максим, света деспотица Ангелина, свети деспот Јован, свети кнез Лазар, свети Стефан Штиљановић, и свети Максим Капсокаливијски.[80]

Приликом осликавања спољашње припрате, сликари Венијамин и Захарија су применили карактеристична

---

[79] Сава Хиландарац, *нав. дело*, 90.

[80] Програм доње зоне спољашње припрате манастира Хиландара доноси: В. Џамић, Зидне слике с почетка XIX века у хиландарском саборном храму, 193.

осамнаестовековна иконографска решења у приказу српских светитеља.[81] Основа за овакву иконографију је формулисана током XVIII века, и интензивно је коришћена и развијена у сликарству на подручју Карловачке митрополије.[82] Оваква иконографска решења користила су се у зидном сликарству, али су најчешће била ширена путем икона на папиру и графичких представа. Зографи су поседовали збирке цртежа и графика са предлошцима, као што то показује заоставштина сликарске породице Лазовић.[83]

Једна од важних карактеристика сликарства прве зоне у спољашњој припрати је начин исписивања назива светитеља. Уз имена светитеља често су исписани и шири подаци, који су говорили о значају светитеља и месту где се налазе његове мошти. Како нема потпуних ранијих паралела са свим натписима уз светитеље, могуће је да су они формулисани у Хиландару, током осликавања припрате. Узор оваквом приступу су могле да пруже и графичке представе Манастира, јер су управо на представама Хиландара из средине XVIII века на сличан начин исписани текстови уз светитеље.[84] Уз представе светог краља Милутина и светог кнеза Лазара истакнуто је да су они ктитори. Код представе светог кнеза Лазара каже се да је он ктитор друге припрате и да његове мошти почивају у Фрушкој Гори у манастиру Раваници (Врднику).

---

[81] Иконографија појединих светитеља из Лазареве припрате више пута је била предмет проучавања: Д. Медаковић, *нав. дело*, 65; Д. Војводић, Ктиторски портрети и представе, у: *Манастир Хиландар*, приредио Г. Суботић, Београд 1998, 260–261; В. Џамић, Представе Светог Симеона и Светог Саве Српског у зидном сликарству манастира Хиландара, у: *Шеста казивања о Светој Гори*, ур. М. Живојиновић, Београд 2010, 114; В. Џамић, Зидне слике с почетка XIX века у хиландарском саборном храму, 193–195;

[82] Види: М. Тимотијевић, *Српско барокно сликарство*, Нови Сад 1996, 372–384.

[83] Упор: Д. Милосављевић, *Заоставштина сликарске породице Лазовића*, Прибој 1990.

[84] Види: Д. Давидов, *Српска графика XVIII века*, Нови Сад 1978, 349, 354–355.

Уз представу светог Стефана Дечанског написано је да је он „син Милутинов", што је очигледно требало да га повеже са ктитором велике цркве. На представи светог Василија Острошког исписано је да је он при Црној Гори. Код представа светог Петра Коришког и светог Јована Рилског налази се сличан натпис који говори да њихове мошти почивају у њиховом манастиру. Код представе светог Стефана Првовенчаног је опширан натпис, који обавештава да је он назван Симон (у монаштву), брат светог Саве и да његове мошти почивају у Студеници. Уз свету Олгу је написано да је названа Јелена Руска.

Карактеристика сликаног програма прве зоне спољашње припрате је његова сложеност, условљена заједничким постављањем и смењивањем српских и руских светитеља, као и светих светогорских монаха. Како је уочено, одабир појединих светитеља, попут светог Макарија Египатског, могао је да буде заснован и на утицају истакнутих припадника манастирског братства, попут епитропа и игумана Макарија.[85] Одабир светитеља је могао да буде условљен и чињеницом да су се њихове мошти налазиле у Хиландару, што се односи на представе светог Теоне Солунског и светог Георгија Новог – Софијског.[86]

Програм зидног сликарства у спољашњој припрати, али и целокупну обнову зидног сликарста у наосу и нартексу, карактерише српски национални програм. На то је указивао још Кирил Михаиловић.[87] Он је истакао да је сликарство обновљено са српским натписима, што је свакако требало да покаже српски карактер Манастира.

Српски карактер посебно истиче сликани програм у спољашњој припрати. Приказани су српски светитељи

---

[85] В. Ћамић, Зидне слике с почетка XIX века у хиландарском саборном храму, 205.

[86] С. Петковић, Светитељске мошти и сликарство Хиландара, у: *Осам векова Хиландара. Историја, духовни живот, књижевност, уметност и архитектура*, ур. В. Корać, Београд 2000, 635–637.

[87] Кирил Михајловић, *Кратак опис свете и најславније царске лавре Хиландара*, поговор П. Станојевић, Нови Сад 1998, 44.

са свих простора на којима је живео српски народ. Уз средњовековне светитеље, насликани су свети из породице Бранковића, свети Василије Острошки, као и Милош Обилић. На тај начин, не само што је приказан српски светитељски хор, већ су и потврђене везе манастира Хиландара са свим деловима српског народа. Представа светог Јована Рилског је свакако била условљена везама манастира Хиландара и Риле, постојањем параклиса светог Јована Рилског, као и присуством бугарских монаха и приложника у Манастиру.

Посебну пажњу још од средине XIX века привлачи представа светог Милоша Обилића у спољашној припрати. Уз представу је исписан натпис – „што пострада на Косову."[88] Током времена османске власти, лик Милоша Обилића уобличавала је епска народна традиција. Његов херојски подвиг, убиство султана Мурата, и свесна жртва, постали су значајан узор хришћанског становништва широм Балкана, а његова популарност се ширила на подручју од Далмације до Бугарске. Милош Обилић је добио значајно место и у српској историографији, па је у Рајићевој *Историји* његов подвиг у Косовском боју добио истакнуто место.[89] На представљање Милоша Обилића могао је да утиче и култ кнеза Лазара и Видовдана. Кнез Лазар је био ктитор спољашње припрате, а у овом простору се, како наводи Димитрије Аврамовић, служила литургија на Видовдан.[90] Тако је управо у спољашњој припрати сигурно текло литургијско подсећање на кнеза Лазара и хероје Косовског боја, од којих је најистакнутији свакако био Милош Обилић.

---

[88] Д. Аврамовић, *Света гора са стране вере, уметности и повести*, 16; Д. Медаковић, *нав. дело*, 65; Н. Макуљевић, *Однос Србије и Хиландара у XIX веку,* 141; В. Џамић, Зидне слике с почетка XIX века у хиландарском саборном храму, 194–195.

[89] Ј. Рајић, *Исторія разнихъ славенскихъ народовъ наипаче Болгаръ, Хорватовъ и Сербовъ*, част III, Въ Віенне 1794, 48–51.

[90] Д. Аврамовић, *Света гора са стране вере, уметности и повести*, 15.

Према досадашњим сазнањима, Милош Обилић није био раније представљан у зидном сликарству. То би указивало на могућност да су Венијамин и Захарија не само насликали већ и иконографски уобличили лик Милоша Обилића. Он је насликан попут неког од светих ратника.

Током прве половине XIX века, настављено је украшавање хиландарског католикона. Највероватније у периоду непосредно пре грчког устанка 1821. и опадања економске моћи светогорских манастира, припрата је украшена троновима Христа и Богородице. Тронови су постављени северно и јужно од улаза у наос, а испред старијих фреско икона Исуса Христа и Богородице. Тим поступком иконе на троновима су преузеле молитвену функцију од старијих фреско икона.

Форма тронова следи стандардна решења оваквих конструкција, као што су и осамнаестовековни тронови за чудотворне иконе у наосу. Израда тронова је представљала најрепрезентативнији начин за постављање иконе и доприносила је величајности црквеног простора. Иконе Исуса Христа и Богородице са Христом могу да се припишу зографу Митрофану. Овај зограф је радио на Светој Гори током прве половине XIX века. Сликао је у манастиру Зографу и сарађивао је са Хиландаром. У цркви Светог Архангела Михаила у Етропољу у Бугарској налазе се иконе зографа Митрофана из 1815. Њихов настанак се објашњава везама овог насеља са манастиром Хиландаром.[91] Иконографија и стилска обележја престоних икона Христа и Богородице у потпуности одговарају иконама са тронова у хиландарској припрати. Зограф Митрофан је сликао и у хиландарској келији Маруда. Ту је насликао иконостас 1816.[92] Претпостављамо да је око 1815/1816. сликао и иконе на троновима у хиландарској припрати.

---

[91] А. Куюмциев, Неизвестни творби на Митрофан зограф, *Проблеми на изкуството 2* (София 2003), 41–53.

[92] С. Петковић, *Хиландар,* 124–125.

Током друге половине XIX века, манастир Хиландар карактеришу снажне везе са Русијом и руским православним монаштвом. Током 1859. Хиландар обилази руски државни саветник Севастијанов. Као израз свог дубоког поштовања и побожности, он је наручио нови репрезентативни оков-ризу за Богородицу Тројеручицу. Златна риза је украшена драгим камењем, Сава Хиландарац наводи: „Око главе и круне Богородичине има до 50 комада драгог камења, на левој руци 20, а Исуса красе 22 комада драгог камења."[93] Уз ивице новог окова Богородице Тројеручице додата је лоза Јесејева.

Историју манастира Хиландара у другој половини XIX века обележио је спор са бугарском Егзархијом, која је покушала да преузме Манастир.[94] Деловање Егзархије произвело је тзв. Хиландарско питање, у чије се решавање активно укључила српска држава. Један од чинова који су доприносили српском карактеру Хиландара била је посета краља Александра Обреновића Манастиру 1896.[95] Посета је протекла уз велику организовану свечаност, која је историјски реминисцирала долазак цара Душана у Хиландар. Приликом ове посете, краљ је подарио Манастиру 10 000 динара у злату, а манастирско братство је њему, а за потребе српске науке, предало Мирослављево јеванђеље и Јеванђеље војводе Николе. Краљ Александар је финансирао објављивање фототипског издања Мирослављевог јеванђеља 1897. У знак захвалности и спомена на посету Хиландару, краљ Александар је наручио заставу, коју је Манастиру предао епископ Димитрије 1900.[96]

---

[93] Сава Хиландарац, *нав. дело*, 104.

[94] О Хиландарском питању види: Ђ. Слијепчевић, *Хиландарско питање*, Келн 1979; Р. Радић, *Хиландар у државној политици Краљевине Србије и Југославије*, 25–82; В. Јовановић, Хиландар између Србије и Бугарске на преласку XIX у XX век, у: *Трећа казивања о Светој Гори*, ур. Ч. Мирковић – М. Милосављевић, Београд 2000, 145–169.

[95] Види: Н. Макуљевић, *Однос Србије и Хиландара у XIX веку*, 150.

[96] *Исто,* 150.

Одлука да се као краљев дар изради и пошаље застава вероватно је била условљена чињеницом да се у Манастиру истицала застава цара Душана, која се налазила у певници.[97] На тај начин је краљ Александар свакако успоставио симболичку везу са царем Душаном. Застава краља Александра је настала по предлошку Михаила Валтровића.[98] На њој су приказани свети Сава и свети Симеон са моделом хиландарске цркве, а даровни натписи и хералдичка обележја истичу владарску идеологију династије Обреновића, као нових ктитора манастира Хиландара. Застава краља Александра је истакнута у припрати католикона, па је тако не само допринела подсећању на српског краља, већ је подвукла и српски национални карактер храма. По угледу на краља Александра, и краљ Петар Карађорђевић је посетио манастир 1910.[99] У спомен његове посете, настао је и спомен албум, у којем је по први пут фотографски забележен изглед ентеријера хиландарског католикона.[100]

Крајем XIX века долази до интензивне сарадње манастира Хиландара и српске владе са руским монаштвом на Светој Гори, које је било активно укључено не само у хиландарско питање, већ и у борбу за опстанак манастира Дечана.[101] Захваљујући приложништву руских монаха, дешавају се значајне промене у изгледу престоних икона на иконостасу и икона на троновима. Више икона је у периоду од 1899. до 1909. добило нове ризе.[102] Престоне иконе Христа и Богородице се замењују новим руским иконама, које карактерише богати оков, тј. риза.

---

[97] Н. Дучић, *нав. дело*, 42.

[98] О застави види: Хиландарска застава, *Нова Искра 24*, (Београд 1900), 36–38; Н. Макуљевић, *Уметност и национална идеја у XIX веку: систем европске и српске визуелне културе у служби нације*, Београд 2006, 198.

[99] Н. Макуљевић, *Однос Србије и Хиландара у XIX веку*, 150–151.

[100] О албуму види: Б. Црвенковић, *нав. дело*, 145–193.

[101] Р. Радић, *Хиландар у државној политици Краљевине Србије и Југославије*, 55–64; Д. Батаковић, *Дечанско питање*, Београд 2007.

[102] С. Петковић, *Хиландар*, 55.

Према натписима на даровним плочама, ове иконе су даровали настојатељ јеромонах Кирил и братство руске обитељи Светог Јована Златоустог 1907. Ризу на икони светог Саве и светог Симеона је приложио јеромонах Герасим настојатељ Второ-Атонског Успенског манастира са братијом 1904. Исти приложник је даривао и ризу престоне иконе светог Јована Крститеља, само што се тада као дародавац помиње старац Богојављенске келије и „строитељ Второ-Атонског Успенског манастира" јеросхимонах Герасим са братијом 1909. Нове ризе су добиле и иконе на троновима. Оков на икони Свете Тројице је даривао о. Нифонт са братством Светотројичке келије. Оков је израђен у Москви 1906. Ризу на икони Богородице Попске је даривао 1899. о. Нифонт, а „трудом" Евдокије. Риза на икони светих Петра и Павла је даривана 1906.

Крајем XIX века обављена је и обнова различитих дрвених елемената хиландарског католикона. Изведени према концепту сличном интарзији, тада су постављени парапети на трон Богородице Тројеручице и трон код иконе светих Петра и Павла. У истом маниру су урађена и улазна врата у хиландарски католикон, на којима је исписан и текст: „Милосердија двери отвори нам Благословена Богородице 1894". Крајем XIX или почетком XX века вероватно је коначно уобличен и програм тронова у хиландарском католикону. На проскинитар из 1688. постављена је икона копија иконе Богородице Тројеручице, која је, према предању, ношена у Руско-јапански рат. У овом периоду је израђен и трон, сличан проскинитару из 1688, на који је постављена окована руска икона светог Николе.

Током XX века хиландарски католикон је одржаван и украшаван у мањој мери. У том периоду постојала је већ једновековна традиција проучавања старина манастира Хиландара,[103] па се увиђала потреба за очувањем и систематичним истаживањем његове истори-

[103] Д. Богдановић – В. Ј. Ђурић – Д. Медаковић, *нав. дело*, 198–204.

је и културе.[104] Посебну пажњу истраживача привлачи зидно сликарство, па се током 1984–1985. обављају и први конзерваторски захвати усмерени ка откривању првобитног средњовековног сликарства. Делимично се скида слој деветнаестовековног сликарства и откривају се поједине фреске, које сведоче о средњовековном живопису. То је омогућило даља научна истраживања,[105] али је истовремено остварило нове промене у изгледу живописа хиландарског католикона.

У најзначајније промене у ентеријеру хиландарског католикона спада израда новог сребрног кивота над гробом светог Симеона. На њему је у рељефу приказан свети Симеон на одру, док је на његовом прочељу приказан лик Исуса Христа. Овај кивот је израдио и подарио свештеник Војислав Билбија из Ротердама 1973.[106]

Током векова, побожни православни хришћани су узносили молитве чудотворној икони Богородице Тројеручице. То је утицало и да њен трон добије додатни ликовни програм током XX века. На парапету трона се прилаже икона која представља молитву светог Јована Дамаскина пред иконом Богородице Тројеручице. Ову икону је приложио Хаџи о. Јован са чтецом Зораном Лазићем из Новог Сада 1974. а насликао ју је П. Балабановић.

Обнове хиландарског католикона током XIX века у великој мери су биле одређене српским националним препородом. Сликани програм спољашње припрате је јасно одражавао српски национални покрет у годинама пред Први српски устанак, а то посебно показују

---

[104] Културна политика и однос Србије према Хиландару се разматра и у: Р. Радић, *нав. дело*, 118–170.

[105] V.J. Djurić, Les portraits de souverains dans le narthex de Chilandar, *Хиландарски зборник 7*, (Београд 1989), 105–132.

[106] С. Петковић, *Хиландар*, 56. Према усменом казивању о. В. Билбије, трошкове материјала за кивот светог Симеона сносио је Џон Сејмор Тачер (John Seymour Thacher) дугогодишњи директор института Дамбартон Окс (Dumbarton Oaks).

представе српских светитеља и Милоша Обилића. Иако током друге половине XIX века манастир Хиландар није имао доминантно српски карактер, то није утицало на изглед унутрашњости хиландарског католикона.

Истраживање унутрашњости католикона манастира Хиландара у новом веку показује да је црквени ентеријер доживљавао измене, које су обликовале његов данашњи изглед. Обнове светог простора хиландарске саборне цркве током XVII, XVIII и XIX века биле су условљене потребом да се опреми и украси богослужбени простор, и тако допринесе величајности и узвишености литургијског чина. Обнове су носиле карактеристике свог доба и оне показују токове духовног живота манастира Хиландара у новом веку, који су били усклађени са православном културом на Светој Гори, као и са животом српског народа и цркве. Залагањем и трудом хиландарских монаха, ктитора и приложника, хиландарски католикон је континуирано одржаван и украшаван, упркос тешкоћама живота у Османској империји. Хиландар је био светионик вере за српски народ и бројне православне хришћане, па је његов католикон свакако био идеални модел и узор за бројне православне храмове на Балкану.

Сл. 1. Трон са чудотворном иконом Богородице Тројеручице

Сл. 2. Молитва Светог Јована Дамаскина, парапет трона чудотворне иконе Богородице Тројеручице (фото В. Џамић)

Сл. 3. Небо над часном трпезом у олтару хиландарског католикона, средина XVIII века, (фото В. Џамић)

Сл. 4. Горњи део неба над часном трпезом у олтару хиландарског католикона, средина XVIII века, (фото В. Џамић)

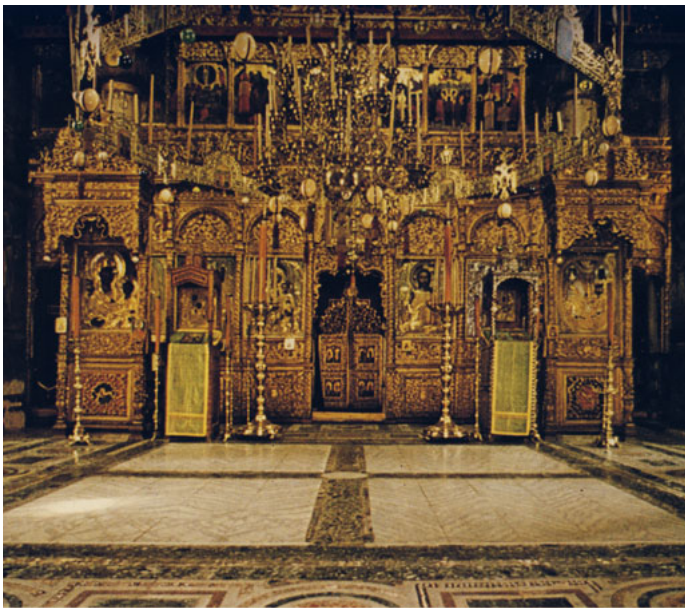

Сл. 5. Иконостас у католикону манастира
Хиландара, друга половина XVIII века

Сл. 6. Царске двери, Иконостас католикона манастира Хиландара, друга половина XVIII века

Сл. 7. Трон са иконом Светих Петра и Павла,
католикон манастира Хиландара

Сл. 8. Трон са иконом Пресвете Богородице
Попске, католикон манастира Хиландара

Сл. 9. Трон са иконом Свете Тројице,
католикон манастира Хиландара

Сл. 10. Зографи Венијамин и Захарија, Свети Стефан Дечански, спољашња припрата католикона манастира Хиландара, 1803.

Сл. 11. Зографи Венијамин и Захарија, Исус Христос Пантократор, купола у спољашњој припрати католикона манастира Хиландара, 1803.

Сл. 12. Зографи Венијамин и Захарија, Милош Обилић, спољашња припрата католикона манастира Хиландара, 1803.

Сл. 13. Трон са иконом Исуса Христа, рад зографа Митрофана, нартекс католикона манастира Хиландара, прве деценија XIX века

Сл. 14. Трон са иконом Богородице са Христом,
рад зографа Митрофана, нартекс католикона
манастира Хиландара, прве деценије XIX века

Сл. 15. Застава краља Хиландара,
нартекс католикона манастира Хиландара, 1900.

Сл. 16. Отац В. Билбија, Кивот над гробом
Светог Симеона, 1973.